

Габриела ГРИГОРЯН

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“,
Велико Търново, България

ЦВЕТОВЕТЕ НА СМЪРТТА – ФРАЗЕОЛОГИЗМИ С КОМПОНЕНТ *ЧЕРНО* И *БЯЛО* В НЕМСКИЯ И В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Gabriela GRIGORYAN

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo, Bulgaria

THE COLOURS OF DEATH: PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE COMPONENTS *BLACK* AND *WHITE* IN GERMAN AND BULGARIAN

*Статията предлага сравнителен анализ на немски и български фразеологични единици с компонент **черно** и **бяло** към семантичното поле смърт. ФЕ са екскерпирани от фразеологични речници и се делят на пълни, семантични и нулеви еквиваленти. Чрез сравнителния анализ се виждат общите и специфичните черти в символното значение на цветовете. Резултатите разкриват преобладаване на сходствата при символиката на черния и на белия цвят в двата езика. Освен това се отбелязва, че във ФЕ с компонент **черно** или **бяло** не винаги цветовата символика играе основно роля за мотивацията на фразеологизма.*

*This article offers a comparative study of German and Bulgarian phraseological units with the components **black** and **white** within the semantic field of death. The phraseological units were extracted from phraseological dictionaries and can be divided into full equivalents, semantic equivalents, and non-equivalents. The comparative study makes it possible to determine the common and specific features in the symbolism of the colours. The results reveal the predominance of similarities in the symbolism of black and white in the two languages. It is also noted that, in the phraseological units that have a component **black** or **white**, colour symbolism does not always play the dominating role for their motivation.*

Ключови думи: фразеология; еквивалентност; немски; български; смърт; цвят; символика.

Keywords: phraseology; equivalence; German; Bulgarian; death; colour symbolism.

Фразеологията се разглежда като важна изследователска област в лингвистиката. Интересни изводи в това научно поле се правят от контрастивна гледна точка, като се сравняват фразеологизмите на два или повече езика. Устойчивите словосъчетания са особено подходящи за сравнителни анализи, тъй като появата на тези структури е повлияна от културата на конкретната езикова общност. Можем да си зададем въпроса какво е различното в два или повече езика и дали тази разлика е културно обоснована. Освен това К. Ничева посочва, че при такива съпоставки изпъкват както общите моменти, така и характерните за родния език черти (Ничева 1987: 212). Доброто познаване на фразеологията на изходния и на целевия език са от огромно значение за успешния превод. Трудният аспект на тази наука е свързан обаче с разнопосочната терминология. Има ли разлика например между устойчиво словосъчетание, фразема и идиом? При този анализ ще си служим с дефиницията на Х. Бургер (2003). Устойчивото словосъчетание отговаря на следните критерии: полилексикалност, устойчивост и идиоматичност. Първите два критерия са достатъчни, за да говорим за фразеология в широкия смисъл. Идиоматичността, според Бургер, ни позволява да говорим за фразеологията в тесен смисъл (Burger 2003: 14 – 15). С. Калдиева-Захариева посочва, че в българските трудове се използва и терминът фразеологична единица (ФЕ), най-вече когато се разглежда „тясното схващане за фразеологията“ (Калдиева-Захариева 2013). Тук ще използваме синонимно и това понятие, тъй като разглежданите устойчиви словосъчетания са с идиоматичен характер.

В трудовете, които сравняват фразеологизмите на два езика, най-често се говори за следните видове еквивалентност: пълна, частична, семантична и нулева. Такава класификация използва например Х. Хеншел при сравнението на чешката и немската фразеологии (Henschel 1993: 138). За да се причислят в групата на пълни еквиваленти, фразеологизмите трябва да си съвпадат по всички езикови параметри, какъвто е случаят при *наливам масло в огъня* и немския еквивалент *Öl ins Feuer gießen*. Частична еквивалентност се наблюдава при ФЕ с различия във формата, но с еднаква семантика. В такъв случай най-често компонентите, които се различават, все пак принадлежат към едно и също семантично поле. Например вместо *крушата не пада по-далеч от дървото* на немски език се употребява *der Apfel fällt nicht weit vom Stamm* („ябълката не пада по-далеч от ствола“). Когато две ФЕ нямат съвпадения нито в лексикално-граматичната структура, нито във вътрешната си форма, но имат еднаква или сходна семантична стойност, се говори за семантична еквивалентност. Към тази група може да причислим ФЕ *насаждам някого на пачи яйца* („поставям някого в крайно неприятно положение“) и немския еквивалент със същото значение – *jemanden in Teufels Küche bringen* („закарвам някого в кухнята на дявола“).

При ФЕ с компонент название на цвят има голяма вероятност за пълна еквивалентност, тъй като цветовете често носят едно и също символно значение за повече от една култури. Най-вече черният цвят е с такава тенденция (Kikuchi and Lichtenberk 1983). Когато се употребява с преносно значение, почти винаги се свързва с нещо лошо. Кикучи и Лихтенберк изтъкват, че не във всички езици черният цвят извиква негативни асоциации. В старогръцкия носи и позитивното значение за „дълбок, непроницаем“. Въпреки това за разбирането на една ФЕ с компонент „черен“ прибъгваме до нашия опит и нашите знания за света около нас. Така ясно си проличава, че черният цвят извиква на повърхността на нашето съзнание първо мисълта за зло, мрак.

От античността до днес черният цвят е носител на няколко основни културноисторически значения. Мони Алмалех (2006)¹, който описва значенията на цветовете във фолклора и в тайното религиозно-мистично познание, пише, че черният цвят е със значение „траур“ и „смърт“ в християнството, юдаизма и исляма. За белия цвят Алмалех посочва универсалното значение за трите монотеистични религии – „непорочност“. На Балканите обаче бялото е цвят, който присъства не само на сватба, но и на погребение (Алмалех 2006). Тази културна особеност намира отражение и в българските фразеологизми в корпуса.

В контекста на редица приказки и легенди черното е цветът на демоничните създания и на смъртта. При персонификациите си смъртта е облечена в черни одежди. В българската народна вълшебна приказка „Тримата братя и златната ябълка“ има съпоставяне на белия с черния цвят:

„Там има два овена — един бял, един черен. Ако паднеш върху белия, той ще те изнесе на белия свят; ако паднеш върху черния, той ще те отнесе в долната земя“².

В германските народни поверия пък дяволът се превъплъщава в черен петел (Fehrle 1912: 65). Този мотив се среща дори и в съвременните германски романи:

„И разбира се петелът. Той винаги е с момчето. Кацнал на рамото му. Или седящ в скута му. Скрит под ризата. Когато животното спи, изглежда като старец, и всички в селото казват, че това е дяволът.“³

Устойчивото сравнение **черен като дявола** присъства и в двата езика.

Освен чрез фолклора, белият и черният цвят са се утвърдили най-напред със своите значения чрез употребата им в Библията. В библейските текстове те често оформят опозиционна двойка. Белият цвят символизира светлината, а черният цвят – мрака. Но и двата цвята присъстват като символи в контекста

¹ https://liternet.bg/publish17/m_almaleh/semiotika.htm [26.06.2023]

² <https://bulgarianhistory.org/trimata-bratq-i-zlatnata-qbalka/>

³ Превод мой – Г. Г. – на цитат от романа „Junge mit schwarzem Hahn“ от Стефани фор Шултес; 2021, стр. 6

на смъртта. В последната книга от Библията „Откровение на Йоан“, където белият цвят се среща много често, се казва:

„[...] и ето – голямо множество, което никой не можеше да изброи, от всеки народ и от всичките племена, люде и езици, стоящи пред престола и пред Агнето, облечени в бели дрехи, с палмови клонки в ръцете си [...]“ (Откровение 7:9)

„[...]и Тоя, Който седи на престола, ще се всели в тях; няма вече да огладнеят, нито да ожаднеят“ (Откровение 7: 15 – 16)

Светците се явяват пред Божия престол в рая, облечени в бели одежди, които символизират тяхната праведност, триумфа на техния дух. За тях след смъртта ще има светлина. Черният цвят, от друга страна, символизира мрака, който идва след смъртта на несправедните.

„[...] тези хора сред вас, водени от сънищата си, оскверняват телата си, отхвърлят властта на Господа и хулят славните. [...] Те са бурни морски вълни, които оставят на брега единствено пяната на своя позор; блуждаещи звезди, за които Бог е запазил най-черния мрак завинаги.“ (Послание на Юда 1: 8 – 13)

Символът е важен за мотивацията на един фразеологизъм (Dobrovol'skiĭ and Piirainen 1996). Доброволскиĭ и Пирайнен характеризират символа със зависимост от културата, т.е. неговото значение може да се промени, ако в самата култура също настъпят промени. Характеризират символа и с възможността да развие различни значения. Според тях именно цветът представлява културен символ. Те разделят културните символи на силни и слаби, в зависимост от това доколко са познати и разпространени. Белия и черния цвят определят като силни, тъй като тяхната символика е позната в много култури.

В зависимост от контекста, символът ни позволява да направим разликата между буквалното и преносното значение на словосъчетанието. ФЕ *in Schwarz gekleidet* и българският еквивалент **облечен в черно** може да се употребяват с буквалното си значение: „*Беше облечен в черно и имаше татуировки също както Шинтаро...*“⁴. Но ако се активира знанието за символното значение на този цвят, то тогава ще разберем, че в изречението „*Десетки младежи, разплакани и облечени в черно, изпратиха красивата Камелия...*“⁵ става дума за преносната употреба на цвета. Опитът на една или много общности, свързан с погребалната обредност, е превърнал черния цвят в символ на траур.

Не всички фразеологизми с компонент название на цвят се мотивират чрез символното значение на цвета. В речниците често се посочва прототип за цвета. В „Речник на българския език“⁶ като първо и пряко значение за белия цвят е написано ‘който има цвят на сняг, мляко’. На база тези прототипи ФЕ

⁴ <http://search.dcl.bas.bg/>

⁵ <https://www.24chasa.bg/bulgaria/article/4288933> [26.06.2023]

⁶ <https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/%D0%B1%D1%8F%D0%BB/> [26.06.2023]

бялата смърт със значение ‘смърт в снеговете’ не се мотивира чрез символиката на белия цвят в културата ни, а чрез връзката с прякото значение на този цвят.

В някои ФЕ с компонент название на цвят не е достатъчно да се познава символиката на цвета, за да се разбере значението на дадения фразеологизъм. Например в немската ФЕ *die schwarze Kuh hat ihn getreten*⁷ (букв. прев. „черната крава го настъпи“) знанието, че черният цвят символизира смъртта или злото, няма да ни помогне да стигнем до значението ‘той умира’. Трябва да се познава символният статус на кравата в миналото в Европа. Някои художници са изобразявали смъртта на колесница, теглена от черни крави или волове. Този факт ни е нужен, за да разкрием връзката между лексикалната структура на фразеологизма и неговото значение.

Фразеологизмите, които ще бъдат представени в анализа, са ексцерпирани от „Немско-български фразеологичен речник“ на Ж. Гълъбова и от сайта на Института за български език <https://ibl.bas.bg/infolex/idioms.php>. Свързани са със семантичното поле *смърт*, тъй като и на немски, и на български, може да се дадат примери за ФЕ с компонент *бяло* или *черно*, които да се отнасят до него. Корпусът се състои от 8 фразеологизма на немски и 9 – на български. Информация за етимологията на някои немски фразеологизми е взета от „Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten“, издаден от фолклориста Лутц Рьорих (Röhrich 1973).

Пълна еквивалентност имаме при ФЕ, съставени от прилагателно и от съществително име. Това вероятно се дължи на факта, че тези фразеологизми са интернационални, т.е. се срещат на още много други езици. Към групата на пълните еквиваленти спадат следните ФЕ:

в БЕ: *черен ден* (‘ден, в който са загинали много хора; нещастен ден’): „Вчера наистина беше един черен ден за България. По пътищата загинаха 7 души, 21 бяха ранени, девет от които в болница.“⁸

в НЕ: *ein schwarzer Tag*

Освен за *черен ден*, може да говорим и за *черна година* или за който и да е било ден от седмицата: „Черен вторник за България: Петима души загинаха при тежка автомобилна катастрофа край Елин Пелин.“⁹

Единствено ФЕ *черен петък* е натоварена с допълнителни значения. Отново може да говорим за ‘нещастен ден’, но на финансовите пазари. Имаме конкретно историческо събитие като мотивация на фразеологизма – 24 септември 1869 г., когато пазарът на злато в САЩ се срива. В германската история черният петък се свързва и с друга дата – 10.07.1931, когато настъпва банкова

⁷ Използва се само в Силезия (Röhrich 1973: 554)

⁸ <https://www.24chasa.bg/bulgaria/article/3903305> [26.06.2023]

⁹ <https://www.pariteni.bg/novini/novini/cheren-vtornik-za-bylgarija-178749> [26.06.2023]

криза в страната. Затова и в медиите много често се срещат заглавия като: „*Черен петък за европейската стокова борса*”¹⁰. В търговията, от своя страна, с черния петък се отбелязва денят за разпродажби в края на месец ноември.

в БЕ: *Черната смърт* (‘Чума’)

в НЕ: *Schwarzer Tod*

Тук черният цвят присъства заради клиничната проява на тази болест. При друга болест обаче имаме семантичен еквивалент, тъй като лексикалните компоненти се различават, значението обаче е еднакво:

в БЕ: *жълтата гостенка* (‘туберкулоза’)

в НЕ: *weißer Tod*

Не само в немския, но и в много други езици, като в английския, нидерландския и испанския, туберкулозата се нарича *бялата смърт* или *бялата чума*. В българския обаче се е утвърдил фразеологизмът *жълтата гостенка* – метафора, която Христо Смирненски използва в едноименното си стихотворение.

Нашият език разполага с ФЕ *бяла смърт*. Тогава се говори за ‘смърт, причинена от замръзване’, като на немски отново се използва ФЕ *weißer Tod*: „*Бялата смърт отне още един човешки живот. Мъж от село Бързина е починал в двора на имота си, след като е бил паднал в преспа...*”¹¹. Макар и в речниците да не е споменато това значение, *бяла смърт* се среща и в двата езика като метафора за захарта или кокаина. Примери за това виждаме в медиите: „„*Бялата смърт*“: 7 признака, че ядете твърде много захар”¹²; „*Дали пък легализирането на дрогите няма да се окаже по-ефективен метод срещу търговците на бялата смърт?*”¹³

Следващата ФЕ няма своя еквивалент в българския език: *die Weiße Frau* (‘Бялата дама’). Образът на Бялата дама се среща в легендите на страни като Германия, Великобритания и Франция. Облечена в бяло, тя броди из замъците на благородниците и предвещава смъртта.

Културните различия са причина и за липсата на еквивалент в немския език за ФЕ *черните забрадки* (‘майки на загиналите’). Черната забрадка е символ на траур и се е споменавала често в българската литература: „*По нашите китни поля и сенчести балкани били избивани легендарни синове и дъщери на народа ни. Земята ни се покрила с черни забрадки.*”¹⁴

При следващите две ФЕ само в единия език присъства компонент название на цвят и говорим за семантична еквивалентност:

¹⁰ <http://www.skat.bg/news.php?action=7&newsID=49401> [26.06.2023]

¹¹ <https://www.novinite.bg/articles/85207/Oshte-dve-jertvi-na-ledeniy-a-kapan> [26.06.2023]

¹² <https://www.marica.bg/zdrave/bqlata-smart-7-priznaka-che-qdete-tvarde-mnogo-zahar> [26.06.2023]

¹³ <https://shorturl.at/fzEHV> [26.06.2023]

¹⁴ <http://search.dcl.bas.bg/>

в БЕ: *ще чакаш до второ пришествие*

в НЕ: *da kannst du warten, bist du schwarz wirst* ('може да чакаш, докато не почернееш')

Тук черният цвят се отнася до разлагането на един труп (Röhrich 1973: 917). Второ пришествие според християнското вярване е второто идване на Христос на земята. И в двата случая изразяваме идеята, че може да чакаме безкрайно дълго време.

В следващия пример имаме нулева еквивалентност, тъй като на българската ФЕ не съответства фразеологизъм на немски език:

в БЕ: *предавам / предам на черната земя*

в НЕ: *jemanden begraben* ('погребвам някого')

Черната земя не присъства като образ в немската фразеология. На нейно място имаме зелена морава. Например ФЕ *unter dem grünen Rasen liegen* със значение на 'умирам/бивам погребан' съдържа като компонент зеления цвят, но самостоятелно той не е символно натоварен със смъртта. Фразеологизмът трябва да се разглежда в своята цялост, за да бъде мотивиран. Ако го преведем буквално – „*лежи под зелената морава*“, ще разберем, че описаното действие е метафорично изразяване на погребването.

В немския също така липсват ФЕ с компонент *черно* или *бяло* от типа на клетвите. Българският език разполага с три клетви, в които тези два цвята символизируют смъртта: *Ега хванеш черния свят; Да те забулят в бяло; Под бяло да легнеш*. И трите ФЕ са със значение 'да умреш'. Клетвите имат преди всичко старинен фолклорен характер (Калдиева-Захаријева 2013). Черният свят е опозиция на белия свят. Белият свят е компонент в няколко ФЕ на български, като например *идвам на бял свят* и *виждам бял свят* със значение 'раждам се'. За разбиране на смисъла на другите две клетви човек трябва да има познания за погребалните обичаи на християните. Пригответият за погребение мъртвец бива покрит с т.нар. „покрив“, който представлява дълго парче бял плат. В народните песни и приказки се нарича още и „саван“ (Чокоев 2006: 470).

От съпоставителния анализ може да се заключи, че компонентът *черно*, който е запазил символното си значение за смърт и зло в различните култури и религии, присъства във фразеологията на двата езика. По-интересна е употребата на белия цвят за семантичното поле *смърт*. В представения тук корпус белият цвят сякаш не заема типичната роля на опозиция на черния цвят. В цитатите от Библията се вижда, че е възможно в контекста на смъртта белият цвят да носи положителна конотация. В нито една ФЕ от корпуса обаче белият цвят не ни кара да свържем цвета с положителни асоциации.

БИБЛИОГРАФИЯ

Алмалех 2006: Алмалех, М. Корени. *Семиотика на цвета*. София: Велес, 2006 <https://liternet.bg/publish17/m_almaleh/semiotika.htm> [26.06.2023] // **Almaleh 2006:** Almaleh, M. Koreni. *Semiotika na tsveta*. Sofia: Veles, 2006 <https://liternet.bg/publish17/m_almaleh/semiotika.htm> [26.06.2023]

Калдиева-Захариева 2013: Калдиева-Захариева, С. За основните термини във фразеологичната наука. – В: *70 години българска академична лексикография*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2013, 449 – 471. // **Kaldieva-Zaharieva 2013:** Zaharieva, S. Za osnovnite termini vav frazeologichnata nauka. – In: *70 godini balgarska akademichna leksikografiya*. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, 2013, 449 – 471.

Ничева 1987: Ничева, К. *Българска фразеология*. София: Наука и изкуство, 1987, 212. // **Nicheva 1987:** Nicheva, K. *Balgarska frazeologiya*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1987, 212.

Чокоев 2006: Чокоев, И. Археологически данни за покриването на мъртвите в гроба. – В: *Етнологията вчера, днес и утре (изследвания, посветени на 65-годишния юбилей на доц. д-р Николай Иванов Колев)*. Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, 2006, 471. // **Chokoev 2006:** Chokoev, I. Arheologicheski danni za pokrivaneto na martvite v groba. – In: *Etnologiyata vchera, dnes i utre (izsledvania, posveteni na 65-godishnia yubiley na dots. d-r Nikolay Ivanov Kolev)*. Veliko Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Sv. Kiril I Metodiy, 2006, 471.

Burger 2003: Burger, H. *Phraseologie: Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*, 2., überarbeitete Auflage (Grundlage der Germanistik). Berlin: Erich Schmidt, 2003, 14 – 15.

Fehrle 1912: Fehrle, E. Der Hahn im Aberglauben. – In: *Schweizerisches Archiv für Volkskunde = Archives suisses des traditions populaires*. Band 16, 65 <<https://www.e-periodica.ch/digbib/view?pid=sav-001:1912:16::301#77>> [16.06.2023]

Henschel 1993: Henschel, H. *Phraseologie der tschechischen Sprache: ein Handbuch*. Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften, 1993, s. 135 – 145.

Röhrich 1973: Röhrich, L. *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten*. Band 1. Freiburg: Herder <https://archive.org/details/lexikondersprich0000rohr_e6e5> [26.06.2023]

ЕКСЦЕРПИРАНИ РЕЧНИЦИ

Гълъбова 2001: Гълъбова, Ж. *Немско-български фразеологичен речник*. Т. 2. Пловдив: Летера, 2001.